

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕГІТИМАЦІЮ ВЛАДИ РАД В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ДИКТАТУРИ В УСРР

Проаналізувавши документальні джерела, автор статті дійшов висновку, що ради, під прикриттям яких було встановлено диктатуру більшовицької партії в Україні, мали надати їй легітимного статусу.

Ключові слова: більшовики, переворот, диктатура, ради, влада, легітимація, державність.

Проанализировав документальные источники, автор статьи приходит к выводу, что советы, под прикрытием которых была установлена диктатура большевистской партии в Украине, были призваны придать ей легитимный статус.

Ключевые слова: большевики, переворот, диктатура, советы, власть, легитимация, государственность.

On the basis of the documentary sources, the author of the article proves that the Soviets under the lee of which the dictatorship of the Bolshevik Party in Ukraine was established aimed at making it legitimate.

Key words: bolsheviks, coup d'état, dictatorship, soviets, power, legitimization, statehood.

Історія становлення радянської державності в Україні в добу національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. та аналіз наслідків її функціонування відносяться до найбільш неоднозначних і дискусійних проблем історії держави і права України ХХ століття. Тому й донині науковці дискутують з питання легітимності цієї форми державності, а тема залишається актуальною¹. Такий стан речей диктує необхідність викласти власне бачення проблеми становлення радянської державності в Україні у 1917–1922 рр. з точки зору набуття нею легітимності.

Відомо, що формування структур влади в окупованій російською Червоною армією Україні відбувалося у відповідності з доктринальними постулатами ідеологів російської більшовицької партії, в основу яких було покладено марксову ідею диктатури пролетаріату. Більшовицький вождь В.Ленін, даючи визначення диктатури, лише конкретизував ідею свого попередника, підкресливши при цьому, що диктатура «означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютною правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається»².

© ДМИТРАСЕВИЧ Назар Орестович – здобувач Київського університету права НАН України

Позаяк більшовики ототожнювали диктатуру пролетаріату з диктатурою власної партії, то й усю владну вертикаль в підконтрольній їм державі почали вибудовувати, виходячи з принципу «демократичного централізму», що був покладений в основу організаційної будови партії «нового типу». Це означало, що усї владні структури радянської Росії створювалися за принципом абсолютного підпорядкування нижчих ланок вищим з метою забезпечення цілковитого контролю більшовицької партії над усіма сферами життєдіяльності суспільства. Трьома стовпами на яких трималася диктатура більшовицької партії в Росії були: всеохоплюючий партійний апарат, сконструйований за принципом демократичного централізму, більшовизовані ради робітничих, солдатських та селянських депутатів і силові структури (передовсім, Всеросійська надзвичайна комісія і Червона армія). Аналогічні російським органи влади та управління створювалися більшовиками й в Україні, але їх формування мало свою специфіку, оскільки на більшій частині території республіки, що в 1917–1921 рр. переживала добу національно-державного відродження, більшовизм залишався маловпливовою політичною течією. Ця обставина справила помітний вплив на процес утвердження диктатури ленінської партії на українських теренах.

Найважливішою сферою діяльності компартійних комітетів, аж до Центрального, стало «радянське будівництво», тобто утворення мережі рад з контрольованим складом депутатів. Щоби збагнути як функціонувала компартійно-радянська влада і яка роль у ній відводилася радам, слід звернутися до подій Лютневої (1917 р.) революції в Росії, що перетворила ради з органу класового представництва на структуру, що претендувала на роль вищого органу законодавчої влади в країні.

Лютнева революція несла в собі два антимонархістських начала – демократичне і радянське. Однак ні державна Дума, що була органом цензової демократії, а тому не могла представляти увесь народ, ні ради, які були громадською організацією, стихійно заснованою народними масами і керованою представниками соціалістичних партій, яких ніхто не обирав, не були легітимними органами влади. Але після того, як у ніч на 2 березня 1917 р. Тимчасовий уряд, сформований Тимчасовим комітетом державної Думи, узгодив з Петроградською радою робітничих і солдатських депутатів програму перетворень на період до скликання Установчих зборів, було створено прецедент, внаслідок якого Петроградська рада виступила як вищий законодавчий орган влади. Ще більше позиції рад у структурі новопосталих органів влади Російської держави зміцнилися по тому, як Петроградська рада призначила наглядовий комітет за діяльністю уряду, а самі думці передали для схвалення виконкому Петроради список членів уряду на чолі з князем Г.Львовим, хоча виконком вирішив за краще «залишити це питання на совісті буржуазії»³.

Про те, що ради виступали у період так званого «двовладдя», як законодавчий орган влади, свідчить і телеграма військового міністра О.Гучкова генералу М.Алексєєву 9 березня 1917 р.: «Тимчасовий уряд не володіє будь-якою реальною владою і його розпорядження здійснюються лише в тих межах, що їх допускає Рада робітничих і солдатських депутатів, яка має у своєму розпорядженні найважливіші елементи реальної влади, оскільки війська, залізниця, пошта і телеграф в її руках. Можна прямо сказати, що Тимчасовий уряд існує лише доти, доки це допускається Радою...»⁴.

Військовий міністр мав рацію, позаяк отриманий радами у ході Лютневої революції статус вищого представницького органу російської демократії давав

підставу більшовицькому лідеру В.Леніну оголосити ради органом влади і зосередити зусилля на оволодінні ними зсередини. Разом з тим, соціалісти-революціонери (есери) і соціал-демократи розглядали ради як тимчасові органи революції і не бажали перетворювати їх на органи влади. Метою революції вони вважали скликання Установчих зборів. Лідери цих партій не сумнівалися, що завоюють більшість у цьому представницькому органі, а тому примусили ради віддати владу Тимчасовому комітету Державної Думи.

В.Ленін розумів, що внаслідок демократичних процедур його партія не отримає владу в свої руки, тому й висунув, як основне, гасло «Вся влада – радам!». Через ради, що були класовою організацією і протиставлялися загальнонародним інститутам, більшовики прагнули встановити свою диктатуру. Переконаність Леніна в тому, що його партія витіснить з рад конкурентів, ґрунтувалася на частковому співпадінні платформи більшовиків з вимогами рад. Після того, як більшовики оголосили своїми, запозичені ними у конкурентів з соціалістичного табору, гасла припинення війни, соціалізації землі та передачі промислових підприємств в управління трудових колективів, радянська і більшовицька програми співпали, що і визначило кінцевий успіх ленінської партії.

До жовтневого (1917 р.) перевороту більшовиків ради не були владою. Вони стали державною владою тільки злившись з компартійною диктатурою. В період після жовтня 1917 р. склад рад став формуватися не робітниками і солдатами, як у перші місяці Лютневої революції, а більшовиками. Їхні політичні опоненти, невдоволені таким розвитком подій, були згодом знищені ВЧК на чолі з Ф. Дзержинським.

Більшовицька партія воліла не брати на себе відповідальності за поточні справи, тому повним обсягом державних функцій розпорядчого типу були наділені саме ради, які були позбавлені політичного впливу. У такий спосіб утворився політичний феномен, названий радянською владою. Через систему рад диктатура компартійних вождів заглиблювалася в народні низи, в результаті чого створювалася цілковита ілюзія народовладдя. Правляча більшовицька партія заборонила або знешкодила всі інші партії, але сама, як і до жовтня 1917 р., поділялася на дві частини з принципово різними функціями: внутрішньою і зовнішньою. Внутрішня, номенклатурна партія (до жовтня 1917 р. відома як організація професійних революціонерів), була важелем диктатури вождів і ядром усіх радянських, профспілкових, силових та інших органів. Зовнішня партія складалася з мільйонів рядових членів, які виконували функцію своєрідного «передавального пасу» від народних низів до владних верхів.

В основу функціонування рад як державних органів більшовики поклали принцип неподільності влади, властивий диктаторським режимам. Більшовицька партія не заперечувала самого факту встановлення диктатури, але заявляла, що це – диктатура пролетаріату. Щоправда, зауважувала: ради є державною формою диктатури пролетаріату, а більшовики – революційним авангардом робітничого класу. З цього логічно випливало, що після встановлення контролю над радами «диктатура пролетаріату» ставала диктатурою партії більшовиків. Оскільки більшовицька партія будувалася на принципі «демократичного централізму», який вимагав безумовної підпорядкованості її нижчих ланок вищим, то завдяки цьому диктаторська влада зосереджувалася на верхньому шаблі компартійно-радянської конструкції – в Центральному комітеті РКП(б).

Перехід до однопартійного режиму вимагав від більшовицької партії прискореного формування особливої структури органів державної влади і управління,

що мали забезпечити всеохоплюючий контроль більшовицького керівництва над усіма сферами суспільного життя. Програма створення інституцій, що обслуговували новий режим і забезпечували його міцність, вперше була викладена у відвертій формі на VIII з'їзді РКП(б) в березні 1919 р. «Комуністична партія, – читаємо в резолюції «В організаційному питанні», – ставить собі за завдання завоювати вирішальний вплив і повне керівництво в усіх організаціях трудящих: у професійних спілках, кооперативах, сільських комунах і т.д. Комуністична партія особливо добивається проведення своєї програми і свого повного панування в сучасних державних організаціях, якими є Ради. ...РКП повинна завоювати для себе безроздільне політичне панування в Радах і фактичний контроль над усією їх роботою»⁵. Це означало, що більшовицький партійний контроль над урядовою політикою помножений на негласний контроль з боку ЧК над усіма державними та недержавними структурами, доповнювався і ставав більш дієвим внаслідок організованого включення членів партії до всіх підрозділів адміністративного апарату, оскільки правляча партія через свій обліково-розподільний відділ здійснювала призначення на всі ключові посади.

З'єднання диктатури більшовицької партії з владою радянських органів давало В.Леніну можливість створювати централізовану державу в довільних формах. Конституційні конструкції такої держави не мали значення, бо за ними приховувалася не відображена в конституціях диктатура жорстко централізованої партії. Цю особливість влади більшовики використали для розбудови національних держав на окраїнах колишньої імперії. Иззовні вона здавалася істотною поступкою визвольному руху пригноблених народів.

Перший експеримент з конструювання національної радянської державності більшовицькі вожді поставили в Україні. 25 грудня 1917 р. у зайнятому більшовицькою Червоною гвардією Харкові вони проголосили владу рад. За паралельною Українській Центральній Раді формою національної державності залишилася стара назва – Українська Народна Республіка. Радянський уряд України був названий спочатку не Раднаркомом, як у Петрограді, а Народним Секретаріатом. Після утворення маріонеткового харківського уряду РНК РСФРР дістав можливість воювати з Центральною Радою з-за його спини, уникаючи прямого зіткнення з національно-визвольним рухом. Не всі це розуміли, і тому Ленін пояснював головному Червоної армії І.Вацетісу: «З просування наших військ на захід і на Україну створюються обласні тимчасові Радянські уряди, покликани зміцнити Ради на місцях. Ця обставина має ту хорошу сторону, що позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин, як окупацію»⁶.

Оскільки у 1918 р. більшовикам закріпитися в Україні не вдалося, процес офіційного формування структур представницької влади республіки розпочався під час «другого пришестя» більшовиків у березні 1919 р. Тоді, на III Всеукраїнському з'їзді рад, було прийнято першу Конституцію радянської України, згідно з якою органами державної влади УСРР проголошувалися ради (з'їзди рад) робітничих, червоноармійських та селянських депутатів. Форма державного і політичного устрою УСРР визначалася як «радянська влада», а її сутнісний зміст, як «диктатура пролетаріату», себто державна влада робітничого класу, що здійснюється у союзі з трудовим селянством. У Конституції УСРР 1919 р., що практично дублювала Конституцію РСФРР 1918 р., вказувалося на те, що законодавча влада належить Всеукраїнському з'їздові рад, а в період між з'їздами – Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету (ВУЦВК).

Повноваження ВУЦВК законодавчо закріплювала стаття 10 Конституції, яка встановлювала, що ВУЦВК є носієм усієї повноти влади в республіці у період між всеукраїнськими з'їздами рад й виразником суверенітету українського радянського народу. Право бути обраним до ВУЦВК – повноважного органу державної влади України між з'їздами рад – було надане громадянам УСРР обох статей незалежно від віросповідання, національності, осідлості, які на день виборів досягли 18 років та займалися громадсько-корисною працею⁷.

Такі норми були прописані в Конституції, але фактично політична влада як в РСФРР, так і в «незалежній» УСРР належала РКП(б). Більшовики встановили на опанованій ними території тоталітарний політичний режим, що не знаходив будь-якого відображення у конституційних радянських республік, але існував реально. На практиці це означало лише одне – самоутвердження Комуністичної партії (більшовиків) України – «бойового загону» Російської компартії – правлячою партією, тобто головним суб'єктом державної і політичної влади в УСРР. В умовах максимальної централізації керівництва і найжорсткішої внутрішньопартійної дисципліни реальна влада була зосереджена в руках політбюро ЦК КП(б)У (в 1920–1922 рр. до його складу входило 5–9 чол.), далі – в руках Центрального комітету КП(б)У та його апарату і, нарешті, в руках місцевих компартійних комітетів – губернських, повітових, районних.

Чому ж тоді партія більшовиків докладала таких величезних зусиль на «радянське будівництво»? А тому, що саме ради, які перетворилися на всепроникну і всеохопну владу, нерозривно зрощену з організаційною структурою більшовицької партії, надавали більшовицькій партії статус державної. Ради, в яких працювали сотні тисяч депутатів з пролетарських мас міста і села, стали, на думку С.Кульчицького, «...ефективним «передавальним пасом» від керівних органів державної партії до всього населення»⁸. Зрештою, саме ради, згідно з задумом В.Леніна, мали надати владі більшовицької партії легітимного статусу. Тому перетворившись на державну, більшовицька партія проголосила, що однією з найважливіших галузей своєї діяльності вона вважає «радянське будівництво», метою якого було перетворення рад на підконтрольні партійному апарату структури.

1. *Бистрицький Є., Білий О.* Державотворення в Україні: шляхи легітимації // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 11–23; *Доган М.* Легітимність режимов і кризис доверия. // Социс. – 1994. – № 6. – С. 147–155; *Дорошко М.* Більшовицький окупаційний режим в Україні: міф чи реальність? // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 17. – С. 102–114; *Кульчицький С.В.* УСРР в добу «воєнного комунізму» (1917–1920 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1994. – 142 с.; *Юрійчук Є.* Перший всеукраїнський з'їзд рад і встановлення радянської влади в Україні: проблема легітимності (грудень 1917 – квітень 1918 рр.). – Чернівці, 1997. – 56 с.; та ін. **2.** *Ленін В.І.* До історії питання про диктатуру (Замітка) // Повне збір. творів. – Т. 41. – К, 1974. – С. 364. **3.** *Пайнс Річард.* Руска революція: В 2 ч. – Ч. 1. – М., 1994. – С. 329. **4.** *Шлятиков А.* Канун семнадцатого года. Семнадцатый год. В 3 т. – Т. 2. – Кн. 1–2. – М., 1992. – С. 236. **5.** *Комуністична партія Радянського Союзу* в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1971: Пер. з 8-го рос. видання. – Т. 2. – К., 1979. – С. 75. **6.** *Ленін В.І.* Телеграма головному І.І.Вацетісу 29 листопада 1918 р. // Повне збір. творів. – Т. 37. – К., 1973. – С. 224. **7.** *Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки.* – Харків, 1920. – С. 10. **8.** *Кульчицький С.В.* Цит. праця. – С. 48.